Valriu Llinàs, Caterina. *Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar. Edició completa, catalogació i estudi del Corpus de Rondalles de Mallorca Antoni M. Penya-Arxiduc Lluís Salvador (1894-1895)*. València: Galés Edicions, 2022, 393 p.

Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar

Bàrbara Sagrera Antich
Grup d'Estudis Etnopoètics

Aquets dies a la ràdio autonòmica de les illes Balears, per fer publicitat d'un programa de reflexió informativa i de debat, deien: «Mallorca atreu visitants i inversors». Es parla del tema no perquè sigui novetat, sinó perquè aquesta circumstància és indubtablement la que marca les condicions de vida actuals dels illencs, una realitat problemàtica motiu de debat habitual. L'atracció de la qual parla el missatge radiofònic, i que a alguns ens fa pensar si hauria valgut més néixer en un indret sense atractiu de cap casta, contrasta tanmateix amb la valoració sempre positiva que fem d'aquells testimonis històrics que, econòmicament poderosos i culturalment autèntics potentats, constaten que, des de fa dècades, la nostra geografia, la nostra gent, la nostra manera de fer ha estat predilecta també per a bons fins. Un dels exemples més representatius dels beneficis obtinguts per la fascinació que hem causat als ulls estrangers és la figura de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana a finals del segle xix. Intel·lectual cosmopolita i extravagant, va invertir temps, capital i sabers en l'estudi de la cultura illenca, de la qual l'atreia una autenticitat que percebia quasi com a exòtica.

L'obra més important en aquest sentit, el conegut *Die Balearem in Wort und Bild geschildert*,[1] així ho demostra en posar-ne de relleu el valor cultural, paisatgístic i antropològic. En la mateixa línia se situa el material que treu a la llum el treball que volem ressenyar: *Les rondalles que l'arxiduc no va publicar*, de Caterina Valriu, perquè reitera l'interès cultural global i en particular per les illes Balears que un intel·lectual conegut i reconegut com és l'arxiduc Lluís Salvador va manifestar.

El treball de Valriu no s'esgota, però, en corroborar l'interès de l'erudit pel nostre territori i la nostra cultura; té naturalesa d'assaig autònom i suposa una important contribució als estudis de narrativa oral en general i a la catalana en concret. En essència, és el contingut de la seva segona tesi doctoral, defensada el 2021 a la Universitat de Barcelona i mereixedora del Premi Antoni Maria Badia i Margarit a la millor tesi doctoral que dona aquesta universitat. Val a dir, a més, que es tracta d'un assaig divulgatiu, i no la tesi doctoral en sentit estricte, reconegut amb el Premi Mallorca d'assaig 2021, que du per això implícita la feina d'adaptació del treball acadèmic inicial amb la voluntat, constant en l'autora, d'acomplir la transferència de continguts, per arribar així a un públic lector més ampli, divers i no necessàriament especialitzat. Una exposició de sabers, en tot moment clara i ben sistematitzada, ordenada i senyalitzada, contribueix a fer amable la lectura d'un assaig que alhora esdevé especialitzat i que no s'està d'usar els termes propis de la disciplina a què pertany, ni de constatar aquells elements o fenòmens només

[1] La primera edició d'aquesta obra va aparèixer el 1892 i només es va distribuir entre amics i col·laboradors de l'arxiduc. El 1897 en va aparèixer una segona edició reduïda.

perceptibles per l'instruït que la investigació requereix. És evident que les 169 narracions que inclou l'estudi i que ocupen les pàgines 133 a 378, a part de justificar el treball i de motivar-lo, contribueixen amb escreix a augmentar el caire divulgatiu del treball en conjunt.

L'origen de l'estudi que presenta Valriu, pel que explica a la introducció, podria perfectament iniciar una història de ficció si ens fixam que s'esdevé en descobrir el que ella mateixa defineix com a «autèntic tresor»: «Tenia a les mans unes carpetes intactes, amb els originals de les rondalles publicades el 1895, però també amb moltes més narracions que havien restat inèdites. Hi havia un feix de cartes d'Antoni Penya dirigides a l'Arxiduc —que aquest havia rebut i conservat [...] tot plegat, un veritable tresor per a la nostra cultura, perfectament conservat, pulcrament ordenat» (p. 12).

El tresor que contenia la carpeta eren 169 narracions populars recopilades a Mallorca entre el juliol i l'octubre de 1894. Un conjunt de textos que s'arribà a reunir per l'interès de Lluís Salvador per aquesta producció popular, la qual considerava portadora de les essències del grup humà que li donava vida i la recreava. Les històries d'unes persones que conformaven i reflectien una societat aïllada en l'espai i en el temps, que preservava per això l'essència de la puresa, que encarnava els valors d'una època a punt de desaparèixer pels canvis socials i econòmics que s'esdevenien. Es tracta dels postulats de la visió romàntica canalitzats a través de l'anomenat discurs folklòric que incitaren tants altres recopiladors d'indrets diversos i també de terres catalanes.

L'arxiduc, tal com explica Valriu, va promoure estudis i projectes que encaixaven sempre en una línia concreta d'estudi, clara i ben dissenyada. El finançament, l'organització i supervisió de la feina i la difusió anaven a càrrec seu, però es valia, per executar-la, de col·laboradors, entre els quals hi havia erudits locals. Aquest és el cas d'Antoni Maria Penya Gelabert, professor i escriptor, fill del conegut intellectual Pere d'Alcàntara Penya, al qual l'arxiduc encarregà i confià la tasca de recollir i redactar les històries que es contaven per Mallorca. Del conjunt de narracions que transcrigué Antoni M. Penya, el 1895 se'n publicaren just les 54 que l'arxiduc va seleccionar i va considerar més adients per editar. Varen aparèixer en dues edicions, una en català i una en alemany, però a cap de les dues no hi figurava el nom d'Antoni Penya, el recopilador. És de justícia que, vista la transcendència de la feina de Penya, Valriu proposi anomenar el fons localitzat «corpus Penya-Arxiduc Lluís-Salvador».

El reconeixement de la feina d'Antoni Maria Penya és evident que prové de la informació que l'estudiosa ha pogut obtenir d'unes fonts que inicialment poden semblar documentació complementària, en les quals ha sabut trobar la clau per bastir un estudi molt més ric, més complet, més real, i que, hàbilment, ha sabut usar per transcendir el que hauria pogut ser, senzillament, una anàlisi textual de narrativa oral amb paràmetres científics, en sentit estricte. D'una banda, ens referim concretament a la relació epistolar localitzada entre l'arxiduc i Antoni Penya. A través d'aquestes cartes, principalment les emeses per Antoni Penya que es conserven a l'Arxiu Arxiduc, es té constància de molta informació relacionada amb la manera de planificar i realitzar el treball, també de qüestions tan rellevants com els criteris de recopilació o de transcripció que Lluís Salvador va donar a Penya i que, evidentment, han condicionat la naturalesa del corpus. Un altre material valuós, com a aportador de dades complementàries, és un bloc de notes

localitzat a l'arxiu Penya que sembla que el jove professor de 31 anys duia mentre feia la feina de camp per a la recerca d'històries i, finalment, el pròleg redactat per l'arxiduc de les edicions de 1895 i 1986 de l'obra *Märchen aus Mallorca*, publicat a l'edició facsímil de l'edició catalana de Würzburg (1895), que edità a Mallorca José J. Olañeta Editor el 1982, traduït per Mateu Grimalt.

Tota aquesta informació addicional que dona a conèixer, per exemple, la intenció dels autors del projecte, el tipus de material recopilat, les llacunes o els encerts planificats o fortuïts en matèria folklòrica dels principals implicats en el treball, la provinença de les narracions, el territori trescat, els dubtes o, de vegades, les impressions del recopilador, són magistralment entrellaçades per constituir un binomi equilibrat entre context-circumstància i resultat que, com dèiem, dona originalitat i riquesa a l'estudi.

El treball de Caterina Valriu, tal com indica el títol, inclou les rondalles fins aleshores inèdites però també les 54 ja publicades. D'aquesta manera, el corpus pren la consistència i la dimensió que cal per ser valorat com a tal i, a efectes pràctics, se'n facilita l'anàlisi com a conjunt o la possibilitat de treballar-ne altres aspectes de manera global, completa. Aquesta és la perspectiva des de la qual l'aborda l'autora. Una simple ullada a l'índex ho posa de manifest.

La introducció, dividida en tres parts, contextualitza la iniciativa de l'arxiduc en les coordenades d'un moment històric i ideològic concret, també en relació amb la vida i amb les inquietuds culturals d'aquest personatge, tot considerant alhora les característiques socials i culturals de les illes Balears. Es dona així sentit a l'interès per l'arreplega de material narratiu del moment i en justifica la vàlua. En aquest inici del treball també se n'explica l'estructura i de quina manera es desenvoluparà.

L'estudi pròpiament dit consta de tres capítols seguits del conjunt de les narracions, unes conclusions, les referències bibliogràfiques i un annex que inclou el conjunt de tipus de l'índex internacional Aarne-Thompson-Uther (ATU, 2004) citats, d'entre els quals es remarquen els localitzats per primera vegada en el domini lingüístic de la llengua catalana a través del material inèdit fins aleshores i que ara es presenta per primera vegada.

En el primer capítol, que porta per títol «El procés de formació del corpus Penya-Arxiduc: projecte, treball de camp, edició i publicació», el qual es divideix encara en cinc subcapítols i tres subapartats, s'hi descriu de manera detallada com es va configurar el projecte entre Antoni Penya i l'arxiduc, de quina manera es va desenvolupar i amb quin criteri es va fer l'arreplega de material. Cal remarcar que es tracta de la primera recollida de materials feta de manera sistemàtica en el marc ibèric, l'establerta en aquest cas per l'arxiduc i executada per Antoni Penya a través d'un corpus rondallístic mallorquí.

En aquest sentit, tal com hem apuntat, el testimoni epistolar és essencial i és especialment important l'apartat que es dedica a especificar les directrius clares que l'arxiduc va donar a Penya referides a la feina que havia de començar: sobre l'ordenació i catalogació de les narracions; sobre la manera d'abordar les diferents versions d'una mateixa rondalla; sobre l'estil, que insistia que fos senzill i fidel, sense recreació literària, concís i breu; sobre la necessitat de consensuar possibles canvis o transgressions de les directrius inicialment establertes; sobre la quantitat de material que li agradaria obtenir per poder fer una selecció final més afinada. En transmetre aquestes instruccions, s'hi dibuixa la concepció folklòrica de l'arxiduc, la qual con-

trasta, en alguns aspectes, amb l'actual, configurada i avalada per múltiples estudis de rigor en el camp del folklore i la rondallística. Aquesta mancança es manifesta per exemple en la consideració que de les històries que es contaven a Mallorca, n'hi havia unes de genuïnament mallorquines i unes altres que eren importades. Aquesta exigència va generar dubtes i problemes al recopilador, que, si seguia fidelment les indicacions de l'arxiduc, havia de rebutjar les rondalles de caràcter fantasiós que no feien referència a cap lloc conegut on situar el relat ni parlaven de cap personatge concret. Arran d'aquesta circumstància, Penya va sol·licitar poder-les recollir al·legant que es tractava de relats molt coneguts i divulgats. Finalment, sembla que la consigna inicial en aquest sentit es va modificar i un bon nombre de rondalles d'aquesta tipologia formaren part del conjunt. Fets com aquest reflecteixen de manera real la dificultat inherent en qualsevol projecte de recerca a l'hora d'establir criteris coherents i vàlids que garanteixin l'aptesa del producte final.

Totes aquestes apreciacions, que ja hem dit que donen fesomia al material estudiat, permeten entendre també les diferències entre dos corpus coetanis de rondalles mallorquines. És evident que en parlar de rondalles, a Mallorca, es fa una identificació amb les de l'aplec d'Antoni Maria Alcover, popularment conegudes. Tant és així que és habitual identificar el terme rondalla amb l'estil particularíssim de les narracions de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines* d'Alcover, el qual no va plànyer en les seves versions la recreació literària —val a dir que ben aconseguida i versemblant— manifestada en una exuberància lingüística i en una extensió generosa. El material recopilat per Antoni Penya, tal com explica Valriu en un apartat específic posterior, és també ric i variat, més fidel a la font i, per tant, diferent, senzillament perquè correspon a uns altres paràmetres i a una altra concepció d'arreplega i transcripció.

És de justícia l'apartat que a continuació es dedica a Antoni Penya, no només pel fet de desvelar la seva labor fins ara menystinguda, sinó també perquè el reconeix i li forneix autonomia i entitat respecte de son pare, el conegut intel·lectual Pere d'Alcàntara Penya, referent de la Renaixença mallorquina.

Contribueix a evidenciar la feina del recopilador una descripció minuciosa dels recorreguts que va fer per l'illa: 7 rutes que, dibuixades sobre un mapa, permeten visualitzar els camins que va trescar a les ordres d'una agenda ben atapeïda que li va possibilitar poder localitzar tot el conjunt de textos en només quatre mesos, tenint en compte encara la precarietat dels mitjans de comunicació d'aleshores. De cada ruta, se'n detalla la zona de Mallorca on se situa, en quin període es va dur a terme i l'especificació del nom dels pobles visitats.

Completa aquest apartat una acurada ressenya de dades sobre els mediadors, algunes vegades també informants, amb qui Penya va tractar per aconseguir reunir el material. Són de lamentar les mancances sobre la identitat dels informants. Tenir-ne informació concreta hauria esdevingut una dada rellevant que hauria refermat el lligam social i cultural del conjunt narratiu reunit i li hauria donat una dimensió més àmplia. El sistema de contactes que es descriu, com en tants de treballs de camp, es va establir a partir de la relació amb persones que gaudien de cert prestigi, sovint pertanyents a l'estament eclesiàstic o a professions liberals conegudes pel mateix Penya o per la seva família.

A tall de resum, conclou aquest apartat una graella altament il·lustrativa que mostra el nombre de narracions localitzades a cada indret, el títol i la tipologia a la qual pertanyen i quantes acabaren formant part de l'edició que se'n va fer el 1895.

Finalitza el capítol la descripció de les edicions de 1895 en català i en alemany: la selecció dels materials que finalment les va configurar, les característiques físiques d'aquestes nobles i belles edicions amb segell propi de l'arxiduc i l'aportació que suposa el pròleg que inclou l'edició en alemany, la qual, a diferència de l'edició en català, també inclou un breu text final com a tancament de l'edició.

El segon capítol, titulat «Descripció i anàlisi del corpus», constitueix l'estudi pròpiament dit del contingut i l'estructura del material narratiu des de paràmetres tècnics, això és, la classificació de les narracions d'acord amb els gèneres establerts pels especialistes en folklore i la catalogació segons l'índex internacional Aarne-Thompson-Uther (ATU, 2004) del conjunt de textos fins aleshores inèdits. Segurament en aquesta tasca de classificació i anàlisi hi ha la contribució més important del treball que presenta Valriu pel que suposa per als estudis de rondallística: al corpus Penya-Arxiduc hi ha 117 ATU diferents, que no només enriqueixen la representativitat de la rondallística catalana en aquest sistema de classificació internacional, sinó que, a més a més, aporten 16 tipus que fins ara no s'havien localitzat en la nostra àrea lingüística.

En aquest capítol també s'hi analitzen les preferències de l'arxiduc, l'editor, a l'hora de seleccionar només 56 textos de la totalitat. Tot i que en el conjunt de material hi ha representació dels diferents gèneres rondallístics i llegendaris i un bon nombre de succeïts i tradicions explicatives, en la selecció feta s'hi fa evident el pes que hi tenen els succeïts i els relats historicorealistes, la qual cosa s'avé amb la idea ja esmentada de l'arxiduc que la genuïnitat d'una narració es mesurava per la quantitat d'elements reals identificables històricament o geogràficament.

En favor de la sistematització i el rigor de l'estudi, el capítol se subdivideix en tres apartats diferenciats: un per a l'estudi de les rondalles —que es classifiquen per gèneres d'acord amb l'índex Aarne-Thompson-Uther— i un altre, per a l'estudi de les llegendes, succeïts i tradicions explicatives —que es classifiquen per tipologies. En ambdós capítols es dedica un apartat a l'estudi dels personatges i als indrets o espais on es contextualitzen. El tercer capítol és dedicat a l'estil literari del recull. S'hi descriuen les característiques que el defineixen i es fa referència explícita a les diferències que presenta respecte al recull d'Alcover. Finalment, s'analitza la presència de diversos recursos com són les fórmules referides al nombre, el recurs de les repeticions i triplicacions, les fórmules rimades i altres recursos expressius.

Amb tot, aquest capítol constitueix una profunda dissecció del material narratiu localitzat, feta amb un domini acurat de la tècnica precisa i ben consolidada de l'autora. Des dels tòpics que situen cada component en el nucli del prototip i el lliguen a un gènere, a una tipologia, a un perfil de personatge, a un esquema narratiu, fins als endemismes que singularitzen el recull i el fan únic, particular.

El tercer capítol el constitueix el conjunt de narracions transcrites, precedides de la classificació de cada un dels textos segons l'índex ATU i dels criteris de transcripció i d'edició establerts per l'autora.

Finalment, l'apartat de conclusions esdevé clau per justificar el valor de l'estudi. D'una banda, perquè treu a la llum un corpus inèdit que revela l'interès que la nostra cultura va suscitar a l'arxiduc Lluís Salvador i perquè el recull, juntament amb el d'Alcover i el de Marià Aguiló, fa evident la vitalitat i la funcionalitat de la literatura oral en la Mallorca de finals del segle XIX i principis del XX. De l'altra, pel valor del material en si: un conjunt de narracions orals ben substancioses quant a representativitat del gènere.

Amb *Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar*, Caterina Valriu ens ofereix un llibre que es construeix de rigor científic i d'humanitat: la il·lusió i la fortuna de la troballa d'un material reclòs durant més d'una centúria; la panoràmica real del procés d'elaboració d'un treball fet a Mallorca a finals del segle XIX; l'aprofundiment en la coneixença i la relació de dos lletraferits, Antoni Penya i Lluís Salvador, en un context ben definit, la Mallorca de finals del segle XIX; la dèria d'un personatge amb una aura quasi mítica, l'arxiduc, que ens continua seduint; les vicissituds d'un professor esdevingut caçador de rondalles durant unes vacances estiuenques; la immaterialitat de la nostra paraula dita, fixada i presentada en belles edicions per ser projectada a Europa. I, tal vegada... simplement la possibilitat de gaudir d'un testimoni essencial nostre i nostrat, ocult fins ara.

Referència bibliogràfica

UTHER, Hans-Jörg [ATU] (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Folklore Fellows' Communications 284-286. 3 volums. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.